

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№28
(19065)

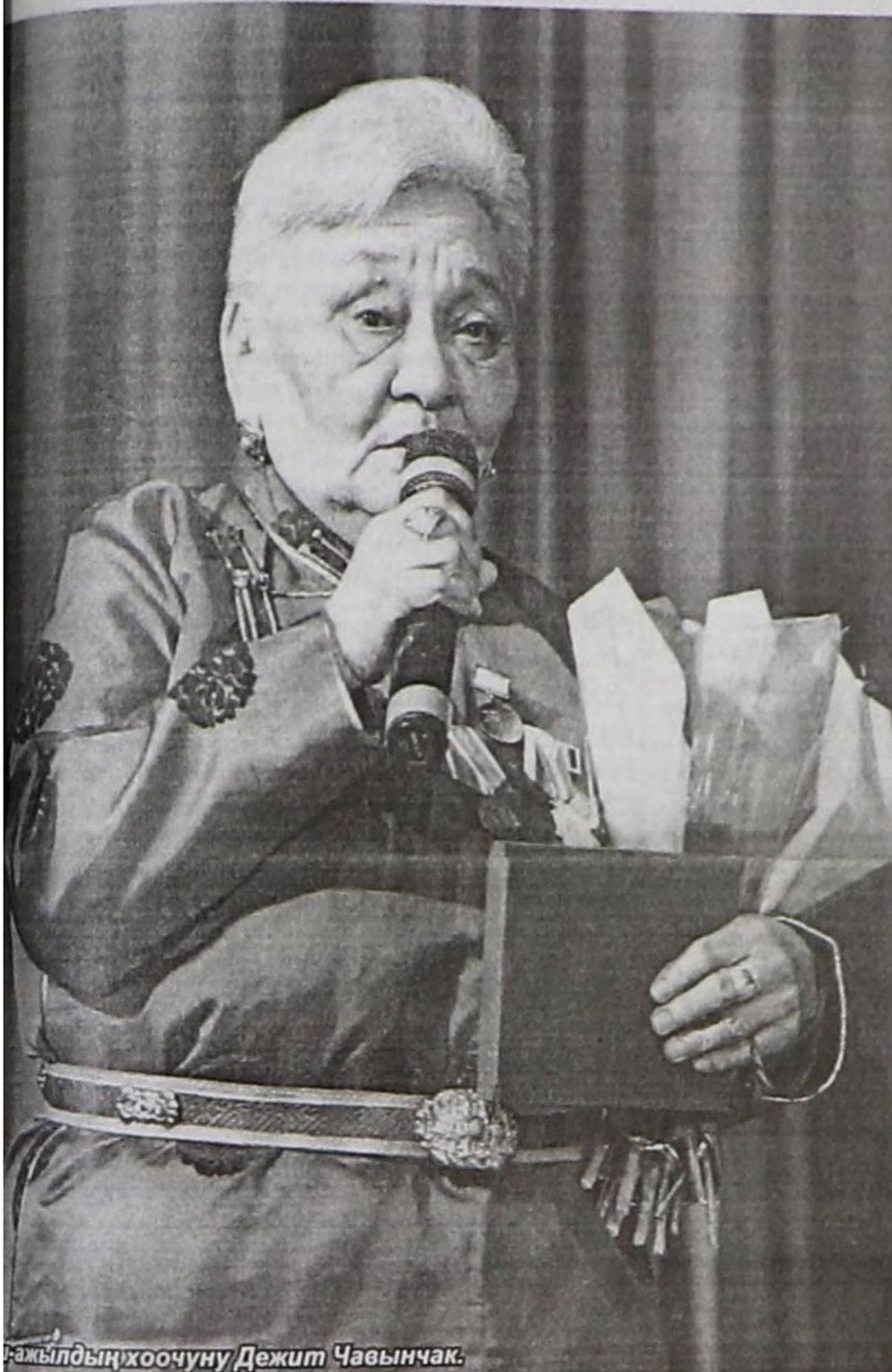
2018 чылдың
март 13
вторник

Хүннүн үнери — 06:51
Ажары — 18:29
Хүн дурту — 11:38

Садар өртээ хостуг 12+

Бедик үнелел

ХҮНДҮТКЕЛДЕ – ХЕРЭЭЖЕН ЧОН

Херээжен чон хонорары Дежит Чавынчак.

ТР-ниң күрүне шаңналдарын тывысканы. Тываның Баштыңының хүндүлел бижиктерин Мөңгүн-Тайгадан суд приставы Марта Адан-оолга, Тываның Херээжен-нер эвилелиниң кежигүнү Татьяна Кара-Салга, Кызылдың аэропортуңуң улуг фельдшери Людмила Величкога, Камгаладылга фондузунуң Тыва девискээр фондузунуң кол специализи Людмила Сердобовога тывыскан. Людмила Васильевна биле Людмила Афанасьевна кайызы-даа 42 чыл ажыг стажтыг.

Тываның В. Көк-оол аттыг национал театрының артизи Анай-Хаак Донгакка бо чылдың чаксы байырлалы уттундурбас болуп арткан. Аңаа "ТР-ниң алдарлыг артизи" атты тывыскан. А "Тываның культуразының алдарлыг ажилдакчызы" атка "Башкы" сеткүүлдүң кол редактору Людмила Куулар төлөптиг болган.

Эмнелге херээжен үш төлээлекчилери "ТР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчылары" атты алган. Мира Дегтярева бо адырда 30 чыл ажилдаан. Амгы үеде ол №2 республика эмнелгезин удуртуп турар. Валентина Намдан чоннуң кадык камгалалына 48 чыл бараан болган. Бо хүннерде ол республиканың №1 эмнелгезиниң лаборантызы болуп күш-ажылчы оруун уламчылавышаан. Тываның Перинаталдыг төвүнүң кол эмчизи Елена Филимонованың хөй чылдарда үргүлчүлүг күш-ажылын база бедиибиле үнелээн.

Эрзин суурнуң №3 "Найырал" уруглар садының кижизидикчи башкызы Севил Серен, Кызылдың №9 гимназиязының эге класстар башкызы Юлия Март-оол "ТР-ниң өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы" атты алганнар.

"ТР-ниң хүндүлүг ажилдакчызы" атка күш-ажылдың хоочуну Саара Сарыгбан төлөптиг болган. ТР-ниң "Шылгараңгай күш-ажылы дээш" деп медалын республиканың кадык камгалалының хоочуну Анна Ламажаага, Тываның Херээжен-нер эвилелиниң кежигүнү, социалист чарыштың хөй дакпыр тиелекчизи Дежит Чавынчакка тывыскан.

Хурал соонда байырлалдың солун концертин көргүскен.

Бистиң корр.

болгаш политиктиг ажилдакчы Анчимаа-Тока Хертек, ТАР-ның Моолга элчини болгаш кадык камгалал сайыды турган Татьяна Камова, тылдың хоочуну, социал хандырылганың тергигини Зоя Аракчаа болгаш өскелер-даа улуг үлүг-хуузу кирип чораан.

Байырлыг хуралдың онзагай кезээ

Бүгү-делегейниң херээженнери – Март сеске тураскааткан байырлыг хурал Тываның В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии-тергиги болуп эрткен. Аңаа күш-ажылдың хоочуннары, хөй-ниити-тергиги болгаш күрүне ажилдакчылары, кууннардан херээженнер шим-шиининиң идепкейлиг киржикчиси чаладып киришкен.

18 чыл Тываның херээженнер элчининге юбилейлиг чыл болган. 1900-жылдан 1918-жылга чыда ТР-га херээженнер ортузунга чорудар килдисти тургускан. Ол эгелээш херээжен чон Тывага чаа-чаа тургалды тургузарына идепкейлиг-лиг эгелээн. Республиканың булуң-бурчтарына херээженнер бөлүктөрүн бол-болуп тургускан. Түңнелинде чылда күрүне эрге-чагыргазына-а херээжен кижиги чок турган. Ийи чыл эрткенде эрге-чагырга-га херээжен чон болган. Профэвилел-лериңизге дөрт чүс хире херээжен-нер турган. Тываның херээженнериниң сьездизи 1931 чылда болуп эрткен. Аңгы чылдарда Тываның херээ-жен чонунун сайзыралына-а херээжен чон Донгак, билдингир күрүне

Чазак Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак "Башкы" сеткүүлдүң кол редактору Л.М. Кууларны шаңнап турары.

Хүннүн медээлери

СТУДЕНТИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Каң-оол Даваа биле Күрүне Думазының депутаты Мergen Оор-жак март 6-да Иркутск хоорайга "Өзүлдениң локомотивтери: сайзы-ралдың делгемнери" деп үлөтпүр шуулганына киржип чорааш, ол-ла хүн хоорайда өөренип турар тыва студентилерниң активи-биле ужу-рашкан.

Ужуражылга үезинде Дээди Хуралдың Даргазы Каң-оол Даваа Тываның Баштыңының өмүнээзинден студенти-лерге байыр чедирип, чагыг сөзүн берген. Ол ышкаш өөредилге болгаш спортка, хөй-ниити ажилдарына шылгараан студентилерге Дээди Хуралдың өөрүп четтиришкин бижин тыпсып, Иркут-скиде күрүнениң эмчи университетиниң башкыларына ТР-ниң өөредилге болгаш эртем ямызының өөрүп четтиришкин би-жиктерин байырлыг байдалга дамчыткан.

Ужуражылга соонда күрүнениң эмчи университетиниң студентилери Март сес таварыштыр белеткеп алган солун концертин көргүскен.

ОҢГАЧАГА ШЕФТЭЭШКИН

Херээженнер байырлалының бүдүүзүндө Кызылдың уран чүүл колледжиниң сургуулдары Кызыл кожуунда Кур-Чер суурдан ырак эвесте, Оңгача деп черде кыштагга шеф ажылын чоруткан.

Библиотека болгаш чурулга сал-бырларының сургуулдары удурткучулары Назымма Тогус-ооловна Ооржак биле Айбек Командаевич Ондарны удуртулга-зы-биле малчын аалдың девискээриниң харын аштап, малының кажаазының көржөңин хооруп, одаар ыяжын чарып бергеннер.

Ажыл соонда аныктар тыва национал оюннар ойнап, дагга чуңгулап, хөглөп, дыштанып алганнар. Кыштагның элери сургуулдарга өөрүп четтиргенин илере-дип, изиг-ханныдып хүндүлээннер. Сур-гуулдар малчыннарда дузалашканына чоргаарланып, дыштаныр хүннерин ажык-тыг эрттирип, арыг агаарга хөглөп дыш-танып алганына таарзынып, өөрүшкү-маңнайлыг чанганнар.

ӨӨРЕДИЛГЕЛИГ СЕМИНАР

Бөгүн, март 13-те, Тываның үндезин культура төвүнүн хурал-даар залына 12.00-дан 15.00 шакка чедир "Социал төлөвилелди бот-тандылары-биле Россия Феде-рациязының Президентизиниң грантызын канчаар алырыл?" деп темага өөредилгелиг семинар болур.

Ону Президентиниң грантылар фондузунуң чингине директорунуң ора-лакчызы Иннокентий Дементьев эрттирер. Семинарга президент грантызынча чагыг кирип, документилерни канчаар дужаа-рындан эгелээш практиктиг сүмелерни берип, социал төлөвилелдерни ажилдап кылырына өөредир.

РФ-тин Президентизиниң Айыткалынга хамаарыштыр

БОТТАНДЫРАР СОРУЛГА-БИЛЕ

Россияның Президентизи Владимир Путинниң Федералдыг Хуралга Айыткалында тодараткан сорулгаларны күүседире-биле «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партия элээн каш хоойлу төлөвилелдерин ажилдап кылып, оларның чамдызын Күрүне Думазының чаксы сессиязынга хүлээп аптар чыгы деп бодалды Федерация Чөвүлелиниң даргазының орапакчызы, «Чаңгыс демниг Россияны» Чингине чөвүлелиниң секретары Андрей Турчак илереткен. Оң чугаалааны-биле алырга, ындыг арга бар. Чүге дээр-ге Күрүне Думазында болгаш

девискээрлерниң парламенти-леринде депутаттарның хөй кези «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның төлээлери.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбырының секретары, Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа, «Чаңгыс демниг Россия» партияның ТР-ниң Дээди Хуралында депутат фракциязының удуртукчузу Виктор Глухов олар Президент Владимир Путинниң Айыткалы чоокку үеде ажилчорудулганың программасы деп санап турарлар.

«Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тыва регион салбырының медээлеринден.

Март 18-те – РФ-тин Президентизиниң соңгулдалары

ХҮНДҮЛҮГ ХАМААТЫЛАР КЫЙГЫРГАН

Март 2-де Тываның күрүне университетиниң хуралдаар залында Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатыларының эгелээш-кини-биле укхоорайның хөй-ниити организацияларының идепкейлиг кезигүннери, бүдүрүлгө черлериниң, организацияларның удуртукчулары, янзы-бүрү омак-сөөктүг чоннуң төлээлери чыгып хуралдаан.

Аңаа Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатылары Григорий Ширшин, Кара-Күске Чооду, Дыдый Сотпа, Иван Хураган, Байыр-оол Монгуш дээш өскелер-даа хоорайның улуг-биче чурттакчыларынга хамааты хүлээлгезин күүседип, март 18-те Россияның Президент соңгулдаларына идепкейлиг киржиринче кыйгырган.

«Бис, Тыва Республиканың административтиг, культурлуг болгаш ажил-ишчи төвү Кызыл хоорайның чурттакчылары, бодувустун хоорайывыска ынак бис. Төрээн черивиске чоргаарланып, республиканың чаагай чоруу дээш ажилдап, улуг өбелеривистиң чагыг сөзүн сактып, оларның ажил-херээн алдаржыдып чор бис. Амгы үе

дээш сагыш аарып, келир үени тургузаалы!

Сагыш-сеткиливис байлак, тура-соруувус быжыг, күчү-күштүг, шыдалдыг болгаш ажилгыр кезээ кижилер бис. Шупту катчып алгаш, хөй-ле чүүлү демниг кылып чораан болгаш ам-даа хөйүнү кылып шыдаар бис. Март 18-те чурттуң Президентизин соңгуур. Ол дээр-ге төөгүлүг хүн-дүр. Келир үеви тодарадыр хүн. Тыва кезээде чаңгыс демниң болгаш сырый каттыжышкынның үлегер-чижээ болуп чораан. Бистин күжүвүс демивисте. Чедиш-киннеривистиң үндезини ында!

Улуг болгаш эп-найыралдыг команда бис! Өндүр улуг Россияның база төрээн Тывавыстың, ынак хоорайы-выстың командазы бис. «Дамырактар каттышкаш хем болур, тарамыктар каттышкаш күш болур» деп, чон чугаалажыр болгай.

Кандыг-даа политиктиг үзел-бодалдардан хамаарылга чокка, март 18-те соңгулда участоктарына барып, сагыш-сеткиливис, угаан-медереливис канчаар айтыр-дыр, шак ына-чаар шилилгени кылылыңар, чонум!» – деп ук кыйгырыгда чугаалап турар.

Үүлгедиг болгаш яла

ЧАЖЫТ СӨӨРТҮЛГЕ

«Чажыт сөөртүлгө» деп операция эрттирип турар үеде Тыва Республиканың ИХЯ-ның Күрүне автоинспекциязының тускай ротазының инспекторлары улуг хемчээлдиг наркотиктиг бүдүмелдер сөөртүп чораан кижини туткан.

Декабрь 15-те кезээ орук хайгылының ажилдакчылары – полицияның прапорщиги Эдуард Кара-Сал биле Айдың Оюн «Шивилиг» постузунга Красноярск хоорайның чурттакчызы 53 харлыг чолаачының башкарып чорааны «Хендэ UNIVERSE» маркалыг автобусту хынаары-биле доктааткан.

Автобустун салонун хынап тура, 27, 28 дугаарлыг олуттарның үстүкү полказындан кара-ногаан өңнүг, кара чашпан чыттыг 199 дөрбелчин кезектер шыгжаан рюкзакты тыпкан. Ол болза 535 грамм деңзилиг гашиш деп эксперт-криминалистер тодараткан.

Рюкзактың ээзи 31 харлыг пассажир, Кызыл хоорайның чурттакчызы болганын полицейжилер илереткен.

Ол пассажирни тудуп алгаш, Россияның ИХЯ-ның «Кызыл-ский» (Туран хоорай) деп 7 дугаарлыг полиция пунктузунга эккелгеннер. Байысаалга үезинде ол ук бүдүмелди садып-саарары-биле, Чаа-Хөл кожуунун девискээринге белеткээнин өчзөн.

Болган херек дээш РФ-тин КК-ниң 228 дугаар чүүлүнүн 2-ги кезээ-биле улуг хемчээлдиг наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга удур кылып, бүдүрүп, шыгжап база сөөртүп чорааны дээш херекти оттурган.

Эрткен чылдың түңнели-биле алырга, Тыва Республиканың ИХЯ-ның автоинспекция ажилдакчылары 115 шакындыг херектерни илередип туткан, ниитизи-биле 26 килограмм наркотиктиг бүдүмелдерни хавырган.

ТР-де ИХЯ-ның ОШАЧКИ эргелели.

СӨӨЛГҮ ЧАДА – МАРТ 18-ТЕ

2018 чылдың январь 17-де Коломна хоорайга эрткен шуулганга Владимир Владимирович Путин төөгүлүг биче хоорайларга болгаш суурларга таарымчалыг байдалды тургузарына 5 миллиард рубльди үндүрерин чугаалаан.

Россия Федерациязының тудуг болгаш коммунал ажил-агый яамызы «Төөгүлүг биче хоорайларга болгаш суурларга таарымчалыг байдалды тургузары» деп эң дээр-ге төлөвилелдер конкурзун 100 муң чедир саныг чурттакчыларлыг төөгүлүг биче хоорайлар болгаш суурлар аразына чарлаан. Ол конкурска бистин республикадан Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Туран, Чадаана хоорайлар киржип болур.

«Хоорайларга таарымчалыг байдалды тургузары» деп улуг төлөвилелди Россияга 2017 чылда боттандырып чоруткан. Бо төлөвилелге эрткен чылын республикадан чеди кожууннуң төптери киришкен. Бо чылын оларның санын он чедир көвүдөдип болур. Кызыл, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг, Чадаана хоорайлардан аңгыда, Туран хоорайны, Кызыл-Мажалык, Каа-Хем, Элегес-Аксы, Сарыг-Сеп, Тээли суурларны ук төлөвилелге кирер. Келир үеде төлөвилелге республиканың 67 муниципалитеттерин хаара тудуп болур.

Рейтингилиг бадылаашкына 38 хөй-ниити девискээрлери кириген. Бадылаашкынче Кызыл хоорайдан кириген төлөвилелдер эң хөй болган. Оларның аразындан 16 төлөвилелди бюллетеньче кириер, оларның сези бажыңнар чанының девискээрлери. Баштайгы тыва ужудукчу Чооду Кидиспейниң тураскаалын тургузар Кызыл хоорайның аэропорт чанында ногаан зонаны, Кызылдың № 8 болгаш 5 школаларның чанында хөй-ниити девискээрлерин, 55 дугаарлыг мото-адыгы шериг кезээниң чоогун, Кызылда Аныяктар сесерлиин улаштыр чаагайжыдары дээн ышкаш төлөвилелдер дээш кызылчылар боттарының үннерин бээр ужурулуг. Ак-Довурактан 4, Шагаан-Арыгдан 5 төлөвилелди бадылаашкын бюллетенинче кириер. Өске-даа муниципалитеттер боттарының төлөвилелдерин чурттакчыларның шилишкенин-ге саналдаан.

«Хоорайларга таарымчалыг байдалды тургузары» деп улуг төлөвилел езугаар эрткен чылын Кызылда Национал паркты, хөй-ниитиниң тос девискээрин болгаш бажыңнар чанында 20 девискээрни чаагайжыткан. Чаагайжыттыг девискээрлерге ниитизи-биле бок төгөр 205 хааржакты, 266 сандайны, 410 сайгылгааны тургускан, уруглар ойнаар 36 шөлдү, 21 спортчу шөлдери кылган, 30 971 дөрбелчин метр шөлдү асфальтылаан. Чаагайжыдылга ажилдарына 71 миллион 809 муң рубльди чарыгдан, оң иштинге 68 миллион 219 муң рубль федералдыг бюджеттин, 3 миллион 590 муң рубль республика бюджетиниң акша-төгери.

Рейтингилиг бадылаашкының түңнел чадазы Россияның президент соңгулдаларының хүнү март 18-те соңгулдалар участоктары турар бажыңнарда аңгы өрээлдерге адылаашкынга кирирелдер дээш боттарын 14 хардан өрүшупту кижилер берип

ШИЛИЛГЕНИ ЭРТКЕН БОЛГАШ МАРТ РЕЙТИНГИЛИГ БАДЫЛААШКЫН КИРИГЕН ХӨЙ-НИИТИ ДЕВИСКЭЭРЛ

Кызыл хоорай

1	Аныяктар сесерлииниң чаагайжыдылганының ийги
2	«Хоорайже агаар хаалгалары»
3	Кочетов болгаш Красноармейская кудумчуларының Титов кудумчунун кезиин (барыын талазы) чаагай
4	«Көдээ ажил-агый техникуму» күрүнениң көдээ а федералдыг бюджет өөредилге албан черинче кире болгаш оң чоогунда девискээрни «Хоочуннар баж тобус доктаамына чедир чаагайжыдары
5	Калинин кудумчунун соңгу талазында (Москов думчудан Чүлдүм кудумчунга чедир) хөй квар бажыңнарның чанында ногаан зонаны чаагайжыдар
6	Хоорайның оң талакы эрик микрорайонда № 8 шк №39 уруглар садының аразына сесерликти тургуза
7	№ 5 гимназиядан ырак эвесте Ангар бульварына сес тургузары
8	Кызылдың кудумчуларына, Вавилин ээпзэнге, 55 ду мото-адыгы шериг кезээниң чоогунга автобус докта павильоннар-биле кады тургузары.

Шагаан-Арыг хоорай

1	Ийги микрорайонда шимчээшкын төгериинден ба чедир хөй-ниити девискээри
2	Улуг-Хем кожууннуң администрациязының мурнунда О ская кудумчунда хөй-ниити девискээри
3	Дружба кудумчуда бассейнден ТСТ филиалына чед ниити девискээри
4	Октябрьская кудумчуда хөй-ниити девискээри
5	Юбилейная болгаш Песчаная кудумчуларда хөй-ни вискээри

Ак-Довурак хоорай

1	«Культура ордузунуң» мурнунда шөл
2	«Улу» оюннар шөлү
3	УПЦ «Чодураа» мурнунда шөл
4	«Универсам» магазин мурнунда хоорай парыгы

Туран хоорай

1	Кызыл Партизаннар кудумчунда парк
2	Кочетов болгаш Комсомольская кудумчуларның белди билдинмес солдаттың шөлү
3	Ленин шөлү

Чадаана хоорай

1	«Цеченлинг» сесерлиг
2	«Сеңээ ынак мен, Чадаана» тураскаал
3	«ГДК Шахтер» спорт шөлү

Кызыл кожууннуң хс. Каа-Хем

1	Ногаан Зона
2	Алдар Аллеязы
3	Шахтер кудумчузу

Бай-Тайга кожууннуң Тээли суур

1	«Бай-Тайга» сесерлиг
2	Кожууннуң администрация бажыңының баарында сесер
3	Тыва эки турачыларга тураскаал

Барыын-Хемчик кожууннуң Кызыл-Мажалык суур

1	Хүн Ноян Буян-Бадырғы аттыг Арат шөлү
2	«Алдар Аллеязы» сесерлиг
3	Х.Н. Чүргүй-оол аттыг культура болгаш дыштанылга парк

Каа-Хем кожууннуң Сарыг-Сеп суур

1	Енисейская кудумчуда стадион
2	Эрик кырында көрүлдө шөлү, чадаг-терге оруу
3	Мир кудумчуда уругларның оюннар шөлү

Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы суур

1	Аныяктар сесерлиги
2	Арыг кыды (суур чаны)
3	Таежная кудумчуда стадион

«Шын» солуннуң ниитилел-политиктиг кылды

Антон ВАСИЛЕНКО.
(2018 чылдың март 7-де
"Московский комсомолец"
солундан кызыра
очулдурган).

Парлалга конференциясы

ПРИСТАВТАР АЖЫЛЫН ТҮҢНЭЭН

Март 5-те суд приставтарының федералдыг албан чериниң Тыва Республика талазы-биле эргелелинге парламента конференциясы болган.

Аңаа ук албан чериниң даргазы Омак Достай 2017 чылдың түңнелдерин болгаш чаа 2018 чылда кандыг өскерлишкиннер

болурун дугайында чугаалаан. Тываның чурттакчыларының өрөзи 10 миллиард рубль четкен. Ол сан хүнден хүнге өзүп орар. Эрткен чылын күүседир ужурлуг 295 муң херектиң барык 48,12 хуузу күүсеттинген. Амгы үеде организация ажылын 126 хуу күүседир турар. Азы хүнде күүседир ужурлуг нормазы 11

турган болза, а суд приставтары 13 чедир күүседиптер. Алимент төлөп турар улустан 45 млн ажыг рубль акшаны тыртып алган. Күүседир ужурлуг херектерниң хөй кезин административтиг штрафтар болуп турар. Оларның 72 муң рубльди хирези орук шимчээшкениниң хажыдышкыннарының торгаалдары болган.

Айдың ОНДАР.

• Айтырыг-харыы

САЙГАРЫП ДУЗАЛАЖЫП БЭЭР

Суд приставтарының парламента конференциясының соонда бистиң корреспондентивис Айдың ОНДАР ук албан чериниң удуртукчузу Омак Достайга ужурашкаш, чоннуң сонугурап турар айтырыгларынга харыылап бээрин билдирди.

– Ажы-төлүнүң адазы-биле чарлы бергеш, алиментти же берип каарга, уругларының ачазы алиментин төлөвөй турар. Суд болган соонда приставтарга документтерин апарып берген. Суд приставтары 1 миллион рубль чедир чыгылы берген алиментини төлөдүп берип шыдавайн турар. Мындыг хевирлиг херектерниң хемчээп чүгө албайн турарыңар? Оон ыңай, бир звес уругларыңа алиментини төлөп берип чоруур болза, боду кырып бээр, ажы-төлү ону азыраар хүлээлгелиг болур бе? Алимент төлөп турар кижиниң даштыкыже чоруур эргези бар бе?

– Алимент төлөп турар кижиниң даштыкыже чоруур эргезин казыр казывазын суд приставы шиитпирлээр. Бир звес ол кижиниң санында төлээр ужурлуг акшазын төлөп турар болза, даштыкы чоруур эргезин казывайн барып болур. Бир звес төлөвөй турар болза, суд приставы ол кижиниң даштыкы чурт чоруур эргезин казып кааптар. Аныяндан тура ажы-төлүңгө алимент төлөп чораан кижиниң назы-хары улгады бергеш азы боду бодун азыраар харык чок апарган болза, ажы-төлүңдөн алимент негээр эргези бар. Алимент дээш өрөлери миллион рубль чедир чыгылы берген таварылгада, ажы-төлү он сес хар чедер-даа берген болза, ол херекти анаа өрө кылдыр оттургаш, улаштыр төлөдир ужурлуг бис. Уруглар он сес харлаптарга-даа, ол акшаны төлөп бээр ужурлуг. Бир звес алимент төлөп турар кижиниң миллион рубль чедир чыгып алган болза, ол кижини баштай административтиг торгаалга, ооң соонда кеземче херээнге онаажыр. Ол кижини албадап тургаш ажылдаткаш, акшазын ыяап-ла төлөдир апаар.

– Коллекторлар дугайында тайылбырлап бериңер. Оларның дүне-хүндүс дивейн, үзүк-соксаал чокка өрелиг улусту дүвүредир эргези бар бе?

– Чок, өрелиг улусче чүгө ажыл шагының үзүндө долгап болур эргелиг. Бир звес кезээ-кинин 18 шак соонда долгаар болза, боттары буруудаар. Тывада амдыызында чүгө ийи коллектор агентилели бар.

– Чаңгыс бажыңныг кижиниң бажыңын хавырып болур эрге бар бе?

– Хоойлу езугаар чаңгыс бажыңныг кижиниң бажыңын хавыраар эрге суд приставтарында чок. Бир звес ол бажыңны банкыга долаага салып каан турган болза (залог), алган кредит акшазын төлөвөй барган таварылгада, банк бодунуң өңүзүн хавыраар эргелиг. Чүгө дээр, банк-биле керээ чарып турда, ол бажың банкының өңү-хөреңгизи апаар болгай.

– Амгы үеде чаш уруг азырап олурар мен. Ынчангаш кредитимни тырттарым түр када соксадып каан. 6 ай болгаш катап тыртып эгелээр. Декрет шөлээзи төнөргө-ле, уруг азыралының пособиени өөм ээзиниң адынга кылдыргаш, ажылдаар деп турар мен. Ажылдай бээрмге, 6 ай эртпээн-даа болза, кредитимни тыртып эгелей бээр бе? Азы тургузуп каан хуусаага чедир шалыңымны бүдүнү-биле ап болур мен бе?

– Ажылдап эгелей бээр-ле, шалыңыңарның бежен хуузуң-тыртып эгелээр.

– Кредиттиг кижини даштыкыже чоруп болур бе?

– Банкыда кредитин өй-шаанда төлөп турар кижиниң даштыкыже чоруп болур. Бир звес суд приставтары өрөзун төлөвөй турар дээш херек оттуруп каан болза, чижээлээр, өрөзи 30 муң рубльден көвөй апарган болза, даштыкы чоруур эргезин казып кааптар.

– 2014 чылда машина мунар эргезин казыттырган кижиниң өрөзи хевээр боор бе? 2015 чылга чедир өрөлери Путин хостаан дээр ол шын бе?

– Машина мунар эргезин казыттырган кижиниң өрөзи хевээр болур. Ол кайнаар-даа чиде бербес. 2015 чылга чедир үндүрүг өрөзун хостап турар. Бо хүннерде Федерация Чөвүлели ол хоойлуну хүлээп алган. Ам чүгө РФ-тиң Президентизи В.В. Путиниң ол доктаалга ат салыры арткан. Адын салыптарга-ла, ажылды чорудуп эгелей бээр бис.

– Бажиң хостадып бериңер дээш билдиришкени бижиң каарга, чүгө хостадып берип шыдавазыңар?

– Суд приставтары чүгө судтун шиитпирин-биле ажылдаар. Олар хамаатылардан бажың хостадып бээриниң дугайында билдиришкенин хүлээп албас.

– Суд приставтарында өрелиг улустуң өрөзун Путин дуглапкан деп чугаа шын бе?

– Чок. Ол көңүс меге, хоп чугаа-дыр.

Сеткилин дүвүредир чоруур хууда айтырыгларлыг хамаатылар Суд приставтарының федералдыг албанының Тывада эргелелинге чедир кээр болза, хамаатыларның боттары-биле ужурашып чугаалашкаш, херээн көдүргөш, сайгарып дузалажып бээрин ук албан чериниң даргазы Омак Достай аазаан.

– Суд приставтары кан-дыг акшага дээр эргези чок? Дыңнап турарга, ажы-төлдүн пособиени безин хавырып алгаш барган таварылгалар бар. Ону хавыраар эргези бар болза, каш хуузуң тырттар бооруп?

– Оларның бичии уруглар акшазыңа дээр эргези чок. Ынчалза-даа кредит берип турар албан черинге кээп турар акшалары кайыын, кайнаар баарын демделеп, айтып кагбаан уругундан бичии уруглар акшазын хавыргаш, суд приставтарыңа шилчидипкен барымдаалар бар. Ам бо хүннерде хоойлунуңда ажылдап кылып турар. Социал пособиени акшаларын аңгы демдек-биле демделгээш, тыртпас кылдыр чурумчудар дээш, хемчеглерни ап турар. Удавас ыңдыг хевирлиг частырыглар турбас.

– Өрөзун төлөвөй дээш хавырып турар өңү-хөреңгини кайнаар чорудуп турарыңар? Тускай садыгың-даа дээр. Оң адресин билип ап болур бе?

– Хавырып турар өңү-хөреңгини тускай организацияже чорудуп турар. Суд приставтары ол өңү-хөреңгиге дээр кандыг-даа эргези чок. Хавырган өңүнүң өртек-үнезин 30 муң рубль чедир пристав боду тургускаш, өрелиг кижиге бодунуң өңүзүн садып-саарыптар таарымчалыг байдалды тургузуп бээр. Чижээлээр, өрелиг кижиниң 20 муң рубль өртек-үнезин телевизорун приставтар келгеш, долаага бүртүкөп алган болза, ол телевизорун боду садып-каш, акшазын приставтарга апарып берип болур. Хавырган эт-септи Кызыл хоорайның Складская кудумчузунда садып турар.

– Суд приставтары чүгө судтун шиитпирин-биле ажылдаар. Олар хамаатылардан бажың хостадып бээриниң дугайында билдиришкенин хүлээп албас.

– Суд приставтарында өрелиг улустуң өрөзун Путин дуглапкан деп чугаа шын бе?

– Чок. Ол көңүс меге, хоп чугаа-дыр.

Сеткилин дүвүредир чоруур хууда айтырыгларлыг хамаатылар Суд приставтарының федералдыг албанының Тывада эргелелинге чедир кээр болза, хамаатыларның боттары-биле ужурашып чугаалашкаш, херээн көдүргөш, сайгарып дузалажып бээрин ук албан чериниң даргазы Омак Достай аазаан.

Херэеженнер шимчээш

ДЕМНЕЖИП АЖЫЛДАП ТУРА

Херэеженнер шимчээш-кини бүгү Тывага шагдан тура сайзырап келген. Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр сумузунга база херэеженнер шимчээш-кини сайзырап, чылдан-чылче ажылын бо хүнге чедир уламчылап чоруур. Ол чүп дээр, казак-чагырганың ие-чаш, херэежен чонче сагыш салышкыны, оларның ажыл-ижин үнелеп турары.

Көдээ черде кожуун төвүңгө, суурларга херэеженнер шимчээш-кини баштайгы үнде-зилекчилери, көдээ советтер ажылынга чораан хоочунна-рывыс ону удуртуп чорааны билдингир. 1960 чылдардан бээр бистиң сумувуска хөй чылдарда совет, партия ажылынга ажылдап чораан Валентина Максимовна Килчен, хөй чылдарда көдээ советке даргалап чораан Александра Шурженовна Ооржак, чагырганың социал политика талазы-биле оралакчызы болуп, хөй чылдарда ажылдап келген Раиса Семис-ооловна Ооржак оларның үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. Оларның амыдыралчы туружу быжыг, арга-сумелиг, үлөгер-чижээ бедик, чоргааранчыг кижилеривис деп санап чоруур мен. Оларның үлөгерин эдерип, хөй-хөй чагыс-сүмезин дыңнап чорааш, чонум аразыңа хөй-ниити ажылыңа аныяамдан хандыкшып ажылдап келген мен.

Херэеженнер шимчээш-киниң кол сорулгазы – ниитилелдин ажыл-ижинге деткимчени бээр, ие-чаш эргелерин камгалаар талазы-биле айтырыгларны шиитпирлежиң, хөй-ниитини эвилелдеп, амыдыралдың четпес талазынче кирип чоруур өг-бүлөлөргө үе-шаанда дузалажыры, оларга деткимчени бээр, чон ортузунга культура-массалыг ажылдарны органиастаарыңа боттарының үлүүн кириштирери болуп келген. Сумувуста агиткварталдар аразында херэежен чон ортузунга хөй чылдарда кудумчу даргалап ажылдап чорааннарга чоргаарланмас аргажок. Ол кымнарыл дээр, Чечек Акысовна Монгуш, Шыгжаа Шогдуповна Ооржак, Александра Букуштеевна, Бора Сыгыковна Монгуш, Чечек Очур-ооловна Монгуш, Мая Доткан-ооловна Сарыглар, Чаңгыс-Карыш Дур-ооловна Ооржак, Какаа Санааевна Донгак, Эмма Дукур-Ламаевна Монгуш, Вера Букулдурешовна Ондар, Любовь Докаевна Монгуш, Елизавета Маадыр-ооловна Ооржак, Мая Дозур-ооловна Куулар, Вера Сотпаевна, Зинаида Бугаевна Монгуш дээш өскелер-даа көдээ совет депутаттары, агита-

тор башкылар-биле чыыштар эрттирип ажылдап турган.

Ынчан кудумч-кижи чонун эвилелд-коданның хою-планда онааттыңан мал чемин белеткеп, кудумчулар аразың-белеткээр дээш кыл-ла чок. Ажылдап каа-көдээ культура баж-дыштанылга кезээл-рери чаңчылчаан тур-даа, демниг-даа үле-

Бо үеде Чазакты-чези-биле улам к-моон мурнунда 11 аг-дар ажылдап турган-хүннерде сумуда мөө-6 агиткварталга ча-ган, аразында чары-дап турар. Оларның-хоочуннарының, ада-гаш аныяктарның чө-демнежиң ажылда-Кожуун иштинде х-организацияларының-тиилекчилер болуп, (ругда чоруп турары-ажылының түңнелин-

Сумунуң херэеже-ниити организациязы-зы кылдыр каш чыл-Каң-ооловна Ондар-ажылдап турар. Шаг-хүннерге чедир кудум-лап келген хоочуннар-Кызыл-ооловна, Аяна-овна, Чойган Бурун-кы-мааржыр. Олар ам-да-бараан болуп, хөй-ажылыңа үлүг-хуузу-чоруурлар. Бо үеде а-кызымак аныяк кудум-лары Аржаана Алекс-на, Элина Суге-Маад-Шенне Кудер-ооловна, Шириин-ооловна, Аяна-евна, Чейнеш Кудер-на оларның аттарын-өөрүнчү. 2017 чылда ре-чергелиг «Тергил агит-деп мөөрейге 2-ги чер-2000 рубль-биле шаң-кудумчузунга кобралыг-кылдырып алырын сум-турар.

Сумуда агитквартал-зында кадыкшылга хү-санында хуваажып ал-лун, дээштиг эрттирип-Шагаада «Танцы самы-ам» деп көрүлделерге-киржир. Ол ышкаш нога-өстүреринге, чараш че-тарыырыңа ынактарны-дип, шаңнап-мактап кел-буяңныг ажылга киржи-болгаш киржиң чоруу-ам-даа чогаадыкчы ажы-кадыкшылды, амы-хуу-бүлөзүңгө аас-кежиңки-дир мен.

Клавдия ДО

Күш-ажылдың хо

сумуда хооч

организациязының да

Тываның Баштыңының Айыткалынга хамаарыштыр

Чурттап турар черивис

СУУРЛАРЫВЫС
САЙЗЫРАДЫЫЛ!

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун 2017 чылдың декабрь 12-де ТР-ниң Дээди Хуралында «2018 – девискээрни сайзырадырының стратегиязының эге чылы. Тыва-2030» деп Айыткалында республиканың көдээ суурларының хөгжүлдэинче улуг кичээнгейни салган.

Тывада биче суурларның үеде байдалын бүгү таа-ы-биле сайгарып көргөш, чурттап турар суурум» деп төлөвилелди ажилдап кылырын Шолбан Кара-оол саналдаан. Бодум хуумда ол саналды сагыш-сеткилимден деткип, шаанда кириген санал-дыр көрүп турар мен.

Төрүттүнгөш, өскөн суурум Т.Хөл кожуунун Кара-Чыраа «Чурттап турар суурум»

телевилелге кирикээр мен. Мээң саналымны Кара-Чыраа, Суг-Аксы суурларның Сүт-Хөл кожуунун эрге-чагырга, төлээлекчилер хуралы өөренип көөрүн диледим.

Кара-Чыраа суурда көдээ культура бажыңы суурдан хоочу артыкы кудумчуда, эң оортузунда «чаңгыс хадың» кээргенчи кончуг турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг артисти, Тываның күрүне бажыңы лауреады, Ленин комсомол шаңналының ээси, атам-ачамның дуну Дарый Монгуштуң чырыкы бо Культура бажыңыга кып каан. Келир 2019 чыл клубтуң 50 чыл юбилеи.

Тываның суурларында чаа клубтарны тудуп турары үнүгү-дүр. Кара-Чырааның культура бажыңын чаартып турар бе?

Бодалдар-ла хөй, биживес ам чок. Кара-Чыраа шко-

аның капитал септелгезин таш, Тыва Республиканың дарыг херээжен чогаалчы-

Россияның Журналистер федерациясының чыгыш филиалының адын бо школага ты-

хан болза деп күзөлдиг мен. Мээң бичии шаамда Сүт-

Хөл кожуунун суурларын орус актыг бедик албан-дужаал-

даргаларның аттары-би-адап турганын сактыр-дыр.

А.А. Дашты Жданов, Кара-Чырааны Кировтуң ады-адаан. Сүт-Хөл району-а аныяндан ажилдап, ооң

хөгжүлдэинге улуг үлүг-хуузу кирип, каш чылдар дургузунда удуртукчулап, «чоннуң оглу» деп ададып чораан Иван Моңгуш даргавыстың адын мөңгөжидип, бир экини кылза деп бодалдыг мен.

Сүт-Хөлдүң чону ажил-иш-чи деп билер мен. 1950-1960 чылдарда Кара-Чыраа суурнуң өреге бүрүзү янзы-бүрү мал-маганныг турду. Авам, ачам сугнуң өдээнге 2 саар инек, 1 молдурга, 3 хаван, 10 ажыг хой, өшкү, 8 хире дагааны азырап турдывус. Анай-хураган эмзирип алгаш, шыкпыштадыры база аарышкылыг-ла. Бодум база Суг-Аксы суурга ажилдап-чурттап чорааш, мал-маганны, огороду тудуп турдум. «Өрегелиг өлүг, өремелиг шайлыг болгаш, тыва кижии аштап өлбөс» дээрши, ону бодум амыдыралым-дан билер мен.

Бижикчи Хирлиг-оол Конгар бодунуң чүүлүнде, эмчилер болгаш башкылар «Инек – чөмгөрикчи малым» деп социал төлөвилелдин чүгүле организакчылары звес, харын-даа дорт кижикчилери болган деп, бижээн чорду. Сүт-Хөл кожуунун эмчилери, башкылары болгаш өске-даа интеллигентилери колдуу малды тудуп, огородун сайзырадып турарлар.

Ынчангаш Тыва Республиканың Баштыңының ажил-чорудулгазын эки деп үнелештишкен, «Чурттап турар суурум» деп губернатор төлөвилелин ажилдап кылырынга ийдекейлиг кижип, боттарының чурттап турары суурларны хөгжүдөр талазы-биле санал-оналдарны кири-ринче оларның чурттакчыларын кыйгырдым. Биче суурларны сайзырадырынга онза уjur-дузалыг төлөвилел ол-дур. Бижээн чүүлүмнү мындыг одурлар-биле доозайн.

Ажил мени чөмгөрикчи,
Ажил бисти хөмгөрикчи,
Ажил чонну хей-аът кирип,
Ажылым мээң амы-тыным.
Ажы-төлүм азыраар,
Аал-ораным хөгжүдөр.
Ажил мени чонум-биле
Акташтырып тудуштурупар.

Раиса ХОВАЛЫГ (Моңгуш),
РФ-тиң кадык камгалалының
тергиини, күш-ажылдың
хоочуну, ТР-ниң Чогаалчы-
лар эвилелиниң кежигүнү,
Сүт-Хөл кожуунун хундүлүг
хамаатызы.

Эрткен чылдың ноябрьда тыва телевидениеге чон-биле дорт айтырыг – харыы дамчыдылганын организастап эрттирген. Ооң кол айтырыы чаңгыс: Тываның Баштыңының ажил-чорудулгазын канчаар үнелээр силер?

Мен ол дамчыдылганың барык хөй кезин көрүп, дыңнадым. Журналистерниң салган айтырыгларына хамаатылар (орус, тыва, кырган, чалыы) чаңгыс аай Тыва Республиканың Баштыңының ажил-чорудулгазынга «эки» деп үнелелди берип турар. Мен амы-хууда ол үнелелге каттыжып, деткир мен.

Тыва Республиканың Баштыңы – Чазаның Даргазының ажил-чорудулгазынга үнелел бээр нарын болгаш хөй талазы айтырыг-дыр. Бөдүүн ажилчын-даа болзумза, күш-ажылдың хоочуну кижии болгаш, республика баштыңының, чазактың чымыштыг ажил-ижинде чаартылгаларны эскерип, үнелеп чоруур мен. Ш.В. Кара-оолдун удуртукчулары-биле ооң командасы Тываның экономиказының болгаш социал хөгжүлдэиниң быжыг үндэсинин тургускан. Келир үеде бурунгаар базымнарның болгаш сайзыралдың таваан салган.

РФ-тиң Чазаның хуралына ТР-ниң социал-экономика хөгжүлдэиниң комплекстиг план-программазын чугаалажып көргөш, ону хүлээп алган. РФ-тиң Чазаның хуралына Тыва дугайында хүн айтырынга чугаалажыры-биле кирип алыры безин берге турганы чугаажок. Ону Тываның Баштыңы Ш.Кара-оол быжыг туруштуу, негелдели-биле, Тываның чырыкчылыг келир үези, ооң чону дээш сагыш-човап чорууру-биле чедип алган. Ооң түңнелинде төп-биле чаартылганың болгаш хөгжүлдэиниң быжыг харылзаа, деткимче-зи улам быжыгып доңашкан.

Тыва Чазактың яамыларының, ведомстволарының федералдыг төп-биле конструктивтиг харылзаа-зы тургустунган. РФ-тиң бирги удуртукчулары Президент В.В. Путинниң, Чазаның Даргазы Д.А. Медведевтиң база Тываның чор-гааралы, РФ-тиң камгалал сайыды С.К. Шойгунуң бүзүрелин болгаш деткимчезин алган. Ооң-биле чергелештир РФ-тиң Чазанга 2025 чылга чедир Тываның социал-экономика хөгжүлдэиниң план-хөмчөглерин хүлээп ап бадылаан.

Түңнелинде хөй түңнүг инвестицияларны, күрүне дузаламчызын республикага апаргаш.

Республиканың амыдыралының, ооң хөгжүлдэиниң кол өзүс көдээ ажил-агыны, то-даргайлаарга, мал ажылын хөг-жүдери, көдээ суурларны сай-

Төлөвилелдер-биле ажил

ТЫВА – ХӨГЖҮЛДЕНИҢ
ОРУУНДА

зырадыры. Сөөлгү чылдарда Тываның Баштыңы бо айтырыгке улуг кичээнгейни салып, тодаргай хөмчөглерни апаргаш элээн. Ооң түңнели-биле көдээ суурлар, мал ажылының ажил-ишчилери чаартылганың болгаш хөгжүлдэниң бурунгаар базым-нарын шиитпирли-биле чорудуп турар. Мал бажы чылдан чылче өзүп, муңчу малчыннарның саны немежип келген. Көдээ ажил-агыг продуктуларын бүдүрерин организастаарының чаа хевир-лери тургустунган, продукция бүдүрүлгени өздүккө ажилдап элээт.

Бо херии базымнарның үнген дөзү «Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө», «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» деп төлөвилелдер. Көдээ суур бүрүзүнде арат (тараачын), малчын ажил-агылар, көдээ ажил-агының бүдүрүлгө кооперативтери тургустунуп, көдээ чон аразында төлөвилелдерниң аталдары негелтереп, ажил чок орган кижилерни ажилче хаара тудуп, көдээ чоннуң хей-адын көдүргөн. Ол ышкаш «Инек – чөмгөрикчи малым» деп социал төлөвилел көдээге улуг уjur-дузалыг болган. Моон сонгаар ол төлөвилелдин программазын улам калбартып, кожуун, суму төптеринден элээт, суур бүрүзүнге саап ижер инек малды өстүрүп, көвүдөдирин кожуун, суму чагыралары өөренип көрзе кандыгы?

Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун бот-идекейи-биле чазак-тың ажилдап кылганы социал төлөвилелдери чүгүле Тыва иштинде чедиишкинниг боттанып, чоннуң социал байдалын чөптүг шиитпирлеп турар звес, харын-даа региондан дашкаар үнгөш, Россия чергелиг мөөрейлерге кижип элээтти кончуг солун. Ылаңгыя «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» деп төлөвилел мөөрейге чедиишкинниг киришкенин дем-делексеп олур мен.

2017 чылдың декабрь 12-де Тыва Республиканың Баштыңының Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) кылган Айыткалын номчуп таныш-тым. Онзалап айтыр уjurлуг чүүлдер хөй-дүр. Айыткалда бир онзалап демделеттинген чүүл – бичии суурларны сайзырадып хөгжүдери. Үезинде тургустунган кончуг чугула айтырыг. Россияның девискээринде бо хүннерде каг-дынган болгаш кагдынарының кы-рында келген, орук-харылзаа шуут

үзүлген суурларны телевизорга көргүзүп, төп солуннарга бижип турар, бис ону көрүп, номчуп турар бис. 2018 чылдан эгелеп бистиң Тывавыстың девискээринге каг-дынган болгаш орук-харылзаа үзүлген суурлар деп чугаа тур-бас апаар дээрзинге бүзүрээр мен. Чүге дээрге биче суурларны сайзырадыр дугайында айтыры-ны Тываның Баштыңы көдүрүп үндүргөн болгаш контролга алган болганда, Айыткалда кирген 66 суур ам каш чыл болгаш, харын-даа ТАР-ның тургустунганының 100 чыл оюнун байырлалына чедир (2021ч) үлөгерлиг, культур-луг, ногаа-химистиг, мал-маганныг чурттакчы суурлар апаарына бүзүрээр мен.

Үстүнде демделеттинген суур-лар кайы кожууннар девискээ-ринде турарып, ол кожууннарның болгаш сумуларның чагырга дар-галары, тус черниң Төлээлекчилер хуралдарының депутаттары бо хүннерден эгелээш, Тыва Чазак-тың материалдыг болгаш мораль-дыг деткимчезинге даянып, ийи билекти сывырныпкаш, ажилдаа-ры негеттинип келген. Айыткалдан база бир онзалап демделексез чүүлүм 2018 чылды Тываның би-чии суурларының чылы кылдыр чарлааны болур. Ам үш-ле чыл болгаш ТАР-ның тургустунганын-дан бээр 100 чыл оюн (үстүнде демделедим) бүгү Тыва калбаа-биле демделгээр болгай. Ынчап кээрге 2018 чылды «Бичии суурлар чылы» кылдыр чарлаанында ханы утка, улуг сорулга бар. Ол чүгө бичии суурларга хамааржыр звес, Тываның бүгү көдээ суурларына хамааржыр деп бодаар мен. 2021 чылга чедир хөй звес үе арткан, ынчангаш келир чылдан эгелээш, көдээ суурлар чаарттынып, орук-харылзаа, чырык-чылыны эки-жидип, «Чурттап турар суурум» деп кыйгыны адаа-биле ол улуг байырлалга белеткенип эгелээриниң баштайгы үе-чадазы-дыр деп ко-жуун, суур, суму чагыраларына болгаш бүгү деңгелдин удуртукчу-ларынга сагындырып, кичээнгейге алырын сүмелеп турары ол боор.

Арыг-чаагай агаар-бойдуштуг, арыг-кылаң аржаан-суглуг, ар-тыш-шаанак чыды сиңген, аныяк Тыва Республикавыстың хоорай, суурлары чечектелип, сайзыра-ла турзун!

Хирлиг-оол КОНГАР,
күш-ажылдың хоочуну,
Кызыл хоорай.

Номчукчунуң бодалдары

АЪТТЫ КАНЧААР
СООДАРЫЛ?

Тыва культураны, чаңчылдарны, тыва амыдыралды катап дигизип эгелээни эки болбайн канчаар. Алдан ажыг харлыг кижии мынча чылдар иштинде мындыг көдүрүлүшкүн көрбээн мен.

Тес-Хемге «Сыдым байырлалында» бичии чылдарга аът шалбадап өөредип турарын көөргө, чунчуун. Эмдик аътты суг канчап бичии оол-ра шалбададыр чүвөл. Аът база аныяк, коргар тай, кемдеп, даван-даяан сыйып алза канчаар. 15-17 харлыг элээди оолдарга өөрөнзин дээш эк мал соотурп турган боор. Каш харлыг кижии да мал соп болур чүвөл? Аңаа база сагыыр дум херек-тир.

Аът чарыжы мырыңай уjur-дүрүм чок болган бе бо. Хар-харлаан-даа черге, чайлагга безин чарыштырар. Кыжын Шагаада безин кончуг

соокта аът чарыжы эрттирер апарган. Аът база доңар эъттиг, согар чүректиг, шылай бээр, туруптар өкпелиг амытан ыйнаан. Дириг амытан чугаазы чок, «мынчап барды, ынчап тур мен» деп хомудал шыдаас болгай. Чарыштарны 40-50 километрге чарыштырарга, арай көвей звес бе? Чарыш адын орта соодуп база билбес-ле чон ыйнаан бис.

Көөрге, чарышка кириштирер дээр адын хүн-хүн-биле куругга сооткаш тургузар боор чо-раан. Үш хонгаш бичилеп суг берип каар. Чарыш хүнүнде чүнү-даа бербес, аш аътты чарыштырар. Ол шын бе?

Аътты канчаар соодарыл, каш хардан эгелеп чарышка кириштирерил дээр ышкаш айтырыглар-ла хөй. Кыжын аът чарыштарын сок-садып көрүнөрем! Чылыг кажаа бар звес, дириг амытанга кээргел чок чорук-тур.

Ажы-төлдү кижизиг сеткилге өөредир херек. «Сыдым байырлалын» ам Таңдыга эрттирер дээр. Оолдарга эмдик аът шалбадатпаар! Өргөндө кылып алгаш, ону шалбадап турзуннар.

Мария ТЮЛЮШ,
Шагаа-Арыг хоорай.

Санал-онал

ЧЫЛГЫ МАЛДЫҢ
ЫНАК ЧЕМИ

XX чүс чылдың 80 чыл-дарда «Шын» солунга Тыва АССР-ниң алдарлыг мал эм-чизи, эртемден Илья Кызыл-оолдун «Тыва регионга сула эң эки мал чеми» деп чүүлү үнгөн.

Суланың тараазы-биле чылгы мал, чаш анай-хураган чөмгө-рип, доруктурар. Комбайн-биле бастырбаан, тараазы сывында болза улам эки, арбын. Саваңы, сывы база хоолулуг мал чеми деп ында бижээн.

Кыштаамга инек соондан четпес апарган, чудап эгелээн молдурга-бызааны бажында та-

раазы бар-чогу билдинмес сула сывы-биле 10 хонук азыраарымга, сегип, инектер-биле чер оъттап чоруй барган. Анайлыг чудаан өшкүгө сес хонук чиртиримге хой-лар-биле чер оъттап чоруй барды.

Тывага суланы шыдаар-ла шаа-биле тарыыр болза эки. Өвүр, Мөңгүн-Тайга кожууннарга белеткеп бээр, малга орнаары-биле Тожу кожуунга тарып болур. Чөп ажыглаар болза, тарылга шөлдерлиг кожуун-дур. Тожу – кааңнаас, кара хөзүннүг. Ын-чангаш Тожуга дүжүт кончуг эки болур!

ТР-ниң Көдээ ажил-агыг бол-гаш аш-чөм яамызынга, Аът фе-дерациязынга сүмелеп, саналдап тур мен.

Байыр-оол ШӨМБҮЛ,
Чаа-Хөл кожуун,
Чаа-Хөл суур.

Чаа төлевилел

“КӨШКҮН ЧОН” СТУДЕНТ ОТРЯДЫ

Тываның күрүне университединге “Тыва Республикада студент отрядтарның ажил-чорудулгазы” деп темага “төгерик стол” регионунң яамыларының, албан черлериниң төлээлериниң киржилгези-биле эрткен.

2017 чылда Президентиниң грантылар фондузундан “Келир үедеги педагогтарның студент отрядтарын малчын турлагларже” деп социал төлевилелди боттандыра-рынга университет деткимчени алган. Төлевилелдин кол сорулганы — чайгы дыштанылгада малчыннарның ажи-төлүнүң хостуг үезин ажыктыг организаастаары. Ректор Ольга Хомушкун студентилериниң хей-аьдын көдүрүп байыр чедиргеш, төлевилелге идепкейлиг киржирин күзээн.

Бо чылын төлевилелди чаа тургустунган “Көшкүн чон” деп келир үедеги педагогтарның студент отряды амыдыралга боттандырып эгелээр. Чайгы дыштанылга үезинде уругларның хей кезии малчын турлагларга ада-иезиниң азы дөргүл-төрелдериниң чанынга дузалажып чайлаар. Ол үеде уругларның музей, театр, кинотеатр баар аргазы чок болур. Ынчангаш бо уругларга онза кичээнгей херек. ТКУ-нун “Көшкүн чон” деп келир үедеги педагогтарның студент отряды малчын турлагларга чайлаар уруглар-биле ажилдаарын хүлээнип алыр.

Чайгы дыштанылга үезинде студент отрядтын десантызы кожууннарже үнүп, дыштанылга лагерьлеринче малчыннарның уругларын чедирер. Студентилер уругларга школа программазының кичээлдерин утпазы-биле угаан сайзырадыр болгаш өөредиглиг оюннарны эрттирер, концерттерни көргүзөр, өске азы-сөөк чоннарның төлээлери-биле хүндүткелдиг болгаш эки сеткилдиг харылзажырынга база бот-боттарын эки билчиринге өөредир.

Эге чадазында “Келир үедеги педагогтарның студент отрядтарны малчын турлагларже” деп социал төлевилел Би-Хем, Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Таңды, Тес-Хем

ТКУ-нун инженер-техниктиг факультетиниң студентизи Хаяа Донгакка ТР-ниң Хей-ниити палатазының даргазы Чимит-Доржу Ондар өөрүп четтиришкин бижиип тыпсып тур.

болгаш Кызыл кожууннарның девискээринге ажилдап эгелээр. Тус кожууннарның чагырыкчылары биле ТКУ кады ажилдажылга дугайында керээге атты салган.

“Россияның студент отрядтары” деп ниити-российжи аныяктарның хей-ниити организациязы чурттуң 72 регионундан 240 муң ажыг аныяктарны түр күш-ажыл-биле хандырып турар. Оон аңгыда оларны хамааты болгаш патриотчу кижизидип, уран чүүлче, спортче сонургалын бедидип турар. Чурттуң эң улуг аныяктар организациязы.

ТКУ-нун студент отрядтарның штавы 2011 чылда тургустунган. Кол сорулганы — студент отрядтар шимчээшкннеринче студентилерни хаара тудар хемчеглерни организаастаары, оларның чогаадыкчы чоруун деткири, аныктарның ниити культурулуг деңгелин бедидип, хостуг үезин шын тургузары.

ТКУ-нун студент отрядтар штавының удуртукчузу Мария Сергееванын чугаа-

зы-биле, чаа төлевилелди 3 чадага чарган. “Эге чадазында төлевилелге киржир күзелдиг кожууннарны илередир, студент отрядтарны тургузар, сайт, ылгавыр демдээн, планын, программазын ажилдап кылыр, вожатыйлар школазын эрттирер. Кожууннарже үнүшкүннериниң маршрутун ажилдап кылыры болгаш тус черниң аныяктары-биле ужуражыры ийиги чаданың ажилдары. Сөөлгү чадазында Кызылга найыралдың фестивалын эрттирери, төлевилелдин үре-түнелдин тодарадыры-биле киржикчилериниң ортузунга шинчилеп ажилдарын чорудар” — деп таныштырды.

Чайгы үеде тудуг отрядының студентилери социал чуртталга оран-савазының тудуунга идепкейлиг киржир. Февраль 8-те Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун студентилер-биле ужуражылгазының үезинде өскүстерниң чурттаар бажыңнарының тудуунга студент отрядтар киржип болурун дугайында

чугааны кылган.

ТР-ниң Өг-бүле болгаш херектериниң талазы-биле аге даргазы Саида Сенгии өскүс үе ниити хайгаарал организацион кежигүннери дээрзин чугаал тудуг ажылын, бажың үлел оочурнун канчаар чылып туралдага алган. Ынчангаш өлөрү студент тудуг отрядтары тударын саналдаан. Амгы үе отрядтарының кежигүннери уругларның даңзызын тургуз Бажың тудуунга киржиринден аныгы үезин хилис эрттирбейн, ак ажилдап алыр аргалыг апаар столга” студент отрядтарга ажил үези ниити күш-ажыл стажынчар дээрзин база сагындырган.

Сөөлгү үш чылда ТР-ниң Өг болгаш эртем яамызы-биле кер студентилер чайгы дыштанылгаларинде ажилдап турар. Моон чылдарда вожатыйларның ча ажилы педагогтук практика кылдынып, шалың төлевири албайн “Тоджа-Тур” туристичи агент чингине директору Юлия Остри ажилдаарын саналдап, чайгы курсовод, чадаг, аът, сугга туринструкторлары база туристичи ма тургузар ажилдарга студентилер болурун дыңнаткан.

ТР-ниң Хамааты камгалал байдалдар херектериниң тала албанының директорунун ора Сайдаш Монгуш “Дуза” деп камлар отрядының студентилерини хоорайжыгажын тус албанының тургускаш, профессионал специ кижилерниң амы-тынын камгаларны халас өөредир-биле дуза саналдаан.

ТР-ниң Хей-ниити палатазы газы, Инженерлер ассоциациязы зидентизи Чимит-Доржу Ондар слерге чагыг-сөзүн берип, чуртта эң солун үелерин үнелеп, бот-ид болгаш ажилгыр-кежээ болу гааш, университеттин инженер-факультетиниң студентилери Хаяа биле Тайбың Молдурушкунга ТР-ниити палатазының өөрүп четти бижиип тывыскаан.

Шончалай ХО

Кадык болуңар

ТАРЫЛГА — ЭҢ ДЭЭШТИГ ЧЕПСЕК

Иммунопрофилактика — чонну халдавырлыг аарыглардан тускай кылымал иммунитеттиң дузазы-биле камгалаары.

«Тарылганың айыылды кайы хирел?» деп айтырыгны ада-иелер бо-ла салы бээрлер. Амгы үеде тарылгага чүгле РФ-тин хоойлу-дүрүмү езу-гаар бүрүткеттинген болгаш сертификатты алган эмнерни ажыглап турар. Оларны бедик деңгелдиг технологияларның дузазы-биле бүдүрүп турар, ынчангаш вакциналарның дээшти болгаш шыдажып эртери чогулгалыг, таарышпас таварылгалар ховар болур.

Россияда профилактиктиг тарылгаларның национал календары бар. Ынаар кирип турар тарылгаларны күрүне болгаш муниципалдыг кадык камгалал албан черлеринде чурттагы чонга халас салып турар. Тарылга салырының мурнунда пациентини эмчи шинчилеп көргөш, эмге тааржыр, таарышпазын илередир.

Ада-иелер, сактып чоруңар!

Уругларга иммунизация кылдыртырындан ойталаары дээрге — оларның амы-тынче болгаш кадыкшылче эргезин хоруп турары. Ажи-төлдү халдавырлыг аарыглардан камгалаар харысалга ада-иезинге онаажыр. Тарылга албаан уруг долгандыр турар кижилерге айыылды тургузуп турар.

Ажи-төлүнүң үе-шаанда тарыдып алгаш, оларны чүгле аарыгдан чайладып эвес, а соонда аар-берге каданнап аарырындан ойталадып турарыңар ол. Халдавырлыг аарыглардан камгалаар эң-не дээшти арга — тарылга.

Профилактиктиг тарылгаларның национал календары:

Чаа төрүттүнген уруглар (баштайгы 24 шак) — гепатит В-ге удур бирги тарылга;

Чаа төрүттүнген уруглар (баштайгы 3-7 хүннери) — туберкулезка удур тарылга;

Бичии уруглар: 1 айлыг гепатит В-ге удур ийиги тарылга (бо бөлүктүн ажи-төлү болгаш айыыл бөлүүнче кирип турар кижилер);

2 айлыг — гепатит В-ге удур үшкү тарылга (айыыл

бөлүүнче кирип турар уруглар);

3 айлыг — дифтерия, коклюш, столбняк, гемофилдиг инфекцияга удур бирги тарылга (айыыл бөлүүнче кирип турар уруглар). Полиомелитке удур тарылга;

4, 5 айлыг — дифтерия, коклюш, столбняк, гемофилдиг инфекцияга, полиомелитке (идеппей чок вакцина) удур ийиги тарылга;

6 айлыг — гепатит В-ге (айыыл бөлүүнче кирбейн турар уруглар) удур үшкү тарылга, дифтерия, коклюш, столбнякка удур үшкү тарылга, гемофилдиг инфекцияга удур үшкү тарылга;

12 айлыг — гепатит В-ге удур дөрткү тарылга (айыыл бөлүүнче кирип турар уруглар), корь, краснуха, эпидемиологтук паротитке удур тарылга;

18 айлыг — дифтерия, коклюш, столбняк, полиомелитке удур бирги ревакцинация, гемофилдиг инфекцияга удур ревакцинация;

20 айлыг — полиомелитке удур ийиги ревакцинация;

6 хар — корь, краснуха, эпидемиологтук паротитке удур ревакцинация;

6-7 хар — дифтерия, столбнякка удур ийиги ревакцинация;

7 хар — туберкулезка удур ревакцинация;

14 хар — дифтерия, столбнякка удур үшкү ревакцинация, туберкулезка удур ревакцинация, полиомелитке удур үшкү ревакцинация;

18 хардан өөрү улуг кижилер — дифтерия, столбнякка удур ревакцинация — сөөлгү ревакцинация соонда 10 чыл болгаш-ла катаптап турар;

1-ден 18 харга чедир уруглар, 18-тен 55 харга чедир тарытпаан улуг кижилерге — гепатит В-ге удур тарылга;

6 айдан өөрү уруглар, 1-11 класстың өөреникчилери, дээди болгаш ортумак профессионал өөредилге черлериниң студентилери, дараазында мергежилдерде ажилдап чоруур улуг кижилер (эмнелге, өөредилге, транспорт, коммуналдыг ажил-агый черлериниң ажилдакчылары дээш оон-даа өске), 60 хардан өөрү назылыг кижилер гриппке удур тарылга;

15-17 харлыг элээди уруглар болгаш 35 харга чедир кижилер корьга удур иммунизация;

Тарылга — халдавырлыг аарыгларга удур эң-не дээштиг чепсек! Ажи-төлүнүң дээш сагыш човап чоруңар!

Уран ОНДАР, Республиканың аарыгларга удур кадыкшылга төвү.

Хоккей спорту

АКСЫ-БАРЛЫК ТИИЛЕКЧИ

Март 8 байырлалының дыштаныр хүннеринде Кызылдың Н. Гастелло аттыг национал парьгынга республика чергелиг мячилик хоккей маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа Бай-Тайга кожуундан, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл база Чаа-Хөл, Улуг-Хем болгаш өске-даа кожууннардан ниитизи-биле 10 команда киржип, дош кырынга күжүн шенешкен.

Маргылдаа үш хүн дургузунда уламчылаан. Командаларның изиг адаанныг ужуражылгалары эгелей бээр билек эрткен-дүшкен улус-чон ынаар кичээнгей салып, хөйү-биле чыгып келгеш, боттарының кожуун, суурларының спортчуларының хей-аьдын көдүрбүшаан, оларны деткип, идепкейлии-биле аарыкчылап турганнар. Ук спорттуң хоочуннары, мөгейкичлери база аңаа хөйү-биле келген. Олар хүннү бадыр командаларның солун оюнун көрүп, ара-аразында боттарының аныякчалыгы үезинде конькилеп, хоккейлеп чораанының дугайында хөөрежип, маргылдаада киржип турар командаларның тус-тузунда оюнун сайгарып чугаалажып турганнар. А маргылдаада киржип турар командаларның аразында чүгле аныяктар эвес, 45-50 харлыг спортчулар база киржип турары онзагай. Хоочун ойнакчылар аныяктарны уштап-баштап,

оларга арга-дуржулгазачыдып, үлегерин көргүрары — чалыы спортчу хей-аьдын көдүрүп т канчаар.

Үш хүн дургузунда чүлээн маргылдааның нел оюнунче ук спорт публиканың эң-не ш командалары — Чаа-Хуунунун Ак-Дуруг ком зы биле Барыын-Х кожуунунун Аксы-Барл музунун командазы келгеннер. Бо ийи ко ның кайызы-даа Тыва публиканың Чазаның Б нының шаңналы дээш республика чергелиг х маргылдааларында бир ни удаа-дараа ээлеп билбир бис. Ылаңгыя Ча кожуунун командазы ч чылдарда барык-ла чы нында тиилекчи болуп болгай. Бо удаада ужура база-ла хөлчөк дүшкүрү ган. Изиг адаанның түңнел Барыын-Хемчик кожуу Аксы-Барлык сумузуун мандазы Чаа-Хөл кожуу Ак-Дуруг командазын О санга тиилээш, респу ка чергелиг мячилик х маргылдаазының тулган пиону болуп шылгараа Бай-Тайга кожуунун сумузуун командазы Улуг кожуунун Ийи-Тал суур командазын 06:00 санга лээш, үшкү шаңналдыг төлөптиг болган.

Эрес

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Оорнуң оруу муңгаш

ЧАА-ХӨЛДҮН ЧАГЫРГА ЧОК
«КАЙГАЛДАРЫ»

2017 чылдың чайы чеже-даа изиг болза, малдың оорларын сүүзүнүг оът-сиген-биле элбек болган. Күзү узун, кыш чеже-даа орайтап келзе-даа, харын кылынадыр чааптар ирги бе деп бодаан мен. Ындыг эвес болду, харнын чуга чаганы-биле ниити чоннуң кадарган малының деңгел-күжү баксыраваан. Мал-маганын карактап, кадарган хуу кижилерге эки чыл-дыр деп билип тур мен.

Соок чок кыш деп чүве канчап боор. Черле бичимден ада-иём-биле кады мал казынга өскөн болгаш, ону билер. Шагда болза соок ноябрь-да-ла чыккыладып, изиңнедип февраль айның эге хонукта-да кедергей соор. Кыш эрте келерге, час эрте келир деп улуг чарлар чугаалажып оорарын канчаар кижилер мен. Ам болза орай дүжөр, частың чылыг чарларын узуп турары ында-ла деп билип оор-дыр мен.

Кыштын баштай чагган хар-дары дагларның арга чарык та-зынга болгаш эдектеринге хы-шаанак шокар-шокар кылдыр болган. Малдың суксунунга чет-те-ла болган. Мал оъттаар чар-дары черлерге хар чагза-даа, чар-дары болгаш, дораан эрип-тер. Оң чылдагааны-биле кыш, чок мал соондан кылаштап, аман малдап, хайгаарап чо-руу кижилерге 2017 чылдың ноябрь айлары малдың чун-сугадындан болгаш мал чарындан каражалыг болган. Оорларынган-даа кедергей-ле күткүр болган боор. Хөөкүй-чоннуң кызып азырап алган оорлар алгаш, ооң ээдин чазыйларның аксының ийи-инден үзү дамдылаарга, чазый-чилбизи кээп турган боор. Ынчангаш оорлардан азы сынгаш, бо үеде күзөлдиг-кижилер, мал азыраар хөңү суурга олурксаар апарган. Чын коданнарда түр үеде ел каан, хөй-ле дизе, бир-кадарчылар бар, кол нууру-га чагыс кижилер боор. Хоюн, эн, чылгызын кады малдап-тур, ооң кадында хөй малдың таш, чадагай кажааларында-ла хуннун-не аштап арыглаар-ли оон-даа өске улуг ажалдар-ыс малчын кижиге онаажыр. Чардыккаш, кадарган малды-нде чедир көрбейн-даа баар. Ыңай малчын кижиниң хуу-дыралында чорук-херээ база-р. Ынчангаш бир-ийи хонук-дан кижилер, аал эзелдер-га болганчок таваржыр. Кижилериниң, уруг-дарының-түнгөн хунунге, куда-доюнга, чидим болурга, ыяп-ла баар-р. Аалдың кол эзелериниң чо-жыглап, кайда-ла боостаже-ер "халас кижик" бар ирги-и. Чимзенип чоруур, кара са-зы, оор кижилерге малывыс-зып турарывыстың эң-не кол-агааны ол. Кижилер ону чажы-чаап канчаар деп, амыдырал-херечилеп турар чүвени. Кыш кижилер хойлап, хойгарып-эвес. Истелге ажалдакчы-и малыңар кадарбаан-дыр-р, ээн, кадат чок чораан деп-лыр бээр. 2014, 2015 чыл-а өртегден аъттар алыскаш, оорларга билдиришикин

кииреримге, "Боттарыңар буруу-луг силер" дээрге, "Ийе буруу-луг мен" деп, өчүктү берип турдум. Оорлазын дээш өртеп каан эвес мен, хүнзедир мал бажы дозуп, мунуп хүнзээн адым аштаан боорга, дүне база оордан корткаш, бичии-даа болза хырнын тотту-руп алзын дээш, өртеп каан-на болгай мен. Оор кижилер ында өдөк девискээринде кедеттинип манап чыдар деп кым билер боор. Бүдүү билер эвес.

Шак мындыг чөптүг, чөптүг эвес чылдагааннар-биле алырга, 2017 чылдың октябрь, ноябрь, 2018 чылдың январь айларында Чаа-Хөл кожуунунун дөрт сумузуңуң девискээринче оорларның чонга че-дирип турар каража-когаралының кол-холун демдеглээн. Күш-ажылдың хоочуну, хойжу бри-гадаларга бригадирлеп чораан, ат-алдарлыг малчын Чигир-оол Кызыл-оолдун — 5, Аргалыктының аныяк фермери Буян Шөмбүлдун — 2, Аяс Чыпсынның — 4, мээң — 7 баш бода малымны оорлап ап-пардылар. Белде пенсионер, бүгү назынында райпога бухгалтерлеп чораан күш-ажылдың хоочуну Мария Бюрбюнуң 1 кулунуг бе-зин, мунар чаңгыс адын оорлап алгаш, Аймырлыг бригаданың чоогунга хары угда үжелдирзин соккаш, алгаш барган черинден чүгле баштарын, дуюгларын тып алган. База Белдин аныяк мал-чыны Алексей Дагба-Ламаның өг-бүлөзү берге байдалга тава-рышкаш, суурда уруу, күдээзиниң чанынга чоокшулап көжүп кээрге, чадагай кажааларының эжикте-рин үрээш, 8 баш чылгы малын өдзэн куругладыр оорлап аппар-ды. Белде хүндүлүг дыштаныл-гада, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, ол ышкаш улуг-биче чонунга буянын че-дирип чоруур, холу, буду, бажы кем-дзэн, айыыл-халапка таварышкан, бертик-межел кижилерни суйбап эмнээр Маадыр-оол Лопсанның 2018 чылдың январьның эге хо-нуктарында 17 баш бода малын оорлап апарган. Бо өг-бүлениң кежигүннери, бистин кожуунда хамаанчок, бүгү республикада ат-сурагыг, кончук эвилең-ээлдек өгбелеривис. Оолдары, уругла-ры, күдээлери, кенээттери база хоочуннарны дөззэн ажалгыр, томаанныг, кижизиг. Үнгөн, кирген чонунга улуг үн-биле чугаа-ла-лас, кайгамчык төлөттиглер. Бо хүннерге чедир читкен хөй малдың чаңгызы-даа тывылбааны хомуданчыг.

Ол хайлыг, «ийи буттук» оор дайзыннар мээң коданым де-вис-кээрин, кадарган малымны база оюп эртпээн. Мал дозуп мунар адымны 2017 чылдың июль айда чырык хүндүс өртегден оорлаткаш, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем ол ынчаар эш-өөрге, кудаларга ча-гып, дүн-хүн чок дилеп турумда, кежээ орайтай бергенде, суурда бажыңымга эзирик ашак-кадай улус, херимивис иштинге турду деп, өөм иштинге хүлээди бер-ген болдулар. Оорну уктап-уктап кээримге, чаңгыс суурга өскөн, школа-интернатка кады өөренип, "Найырал" совхозка кады ажал-дап, эдержип чорааным өг-бүлө эштеримниң оглу болган. Ооң соонда 2017 чылдың сентябрь айның эге хонуктарында база-ла

айлажып, 3 харлыг бугам чидир-геш, уйгу-чыдын чок дилеп тургаш, арай деп-ле тыптым. Кызыл-Дагның Чуктук-Боом баарында муңгаш арга иштинге баглап каан турда, чагып каан оолдарым инек кадарып чорааш, таварышкаш, тып бердилер. Кончук-даа буян сеткилдиг кижилер чоруур чорду. Тыпкан оолдарга хөлезининге акша бээримге, албадылар, ам канчаар өөрээш, катап-катап чет-тиргеним илереттим.

2017 чылдың ноябрь 10-да орай кежээ багай медээ алдым, чээннерим боор алышкылар Улуг-Хем ол чарыынче, аалынче кежи-п бар чорааш, хемге озал-ондакка таварышкан болду. Өг-бүлөзи-биле таакпылажып, дилежир дээш, аалга күдээм оол, уругну арттырып кааш, чорупкан мен. Бир хонук эрткенде, аалда улуста-рым, дүүн кежээ инектеривистиң 7 бажын тыппайн бардывыс деп, телефон долгап келген. Дораан ийи күдээм эдертип алгаш, аалга баргаш, үш кижилер аъттарлыг, бир машиналыг хүнзедир дилээш тыппайн, полицияга демдегледи, билдиришикин киридвис. Ооң соонда дилээш, 5 хонганда эрги Адар-Төштүн иштинден истерин тып алдывыс. Артты өрү истеп чо-руурууска, эрги машина оруу-би-ле Кирбиш-Сарай уунче дорт ажы-ра берген болду. Кышкы хүн дурту саадаар эвес, караңгылаан, истер көзүлбестей берди. Сумелешкеш, дүне дедир чанып келгеш, эрте-нинде имирде чоруптувус. Чырып келгенде Кирбиш-Сарай чоогунга малдарның истерин тыппайн бар-дывыс. Ол чоокка чоруп, истер дилеп турувуста, оодарже чоннуң мал-маганы база үнүп эгелзэн. Оларны аралаштыр шүүп тургаш, канчангаш-ла көөрүвүске, улуг оңгар чоога ындында орук ке-жилдир 3 аъттыг кижилер элэңне-дип чортуп чоруп олурган чүве. Оларга ужуражыр-дыр дээш, чоога ке-жилдир машинавысты доктаадып алгаш, манап турувуста, хенертен бистерни көрүп кааш, машина бар-дынмас кадыр черлеп бисти оюп, эрги Адар-Төшче, Чаа-Хөл уунче үжелзэ аъттарының кара маңы-биле бар чорлар. Бистер база аргаже кирибизин бодап, бажын доза аарак, соондан бар чыдыр бис. Аъттар, хөөкүйлер, туруксап чоруур, черле шырак мунганы илдең, ишти-хыры тыртыла берген күжүрлерни албадап-ла чо-руур. Кара-бора, кула аъттарлыг, үжелзэ чык долу даалыңнар артып алган. Шырак сүрүшкенивис соонда, машина бардынмас Ке-гзэн-Булак тайгазының эзиминче ажитталып, аъттарын ээй тырт-каш кирген. Соондан көрүп чыдып калган бис.

Мээң маңаа демдеглесеп турар чүүлүм чүл дээрге, по-лиция төлээзи, эрге-дужаалдыг, ок-чепсектиг ажалдакчы чораан болза, оорларны тудуп алып арга турган. Чепсек-херексел чок улус канчаар боор. Бистер чогуур үезинде полицияга барып, бистин-биле кады оорлар сүржүр төлээден бээрин дилеп турдувус. Бөдүүн пенсионер, малчын кижилер чоругу хундүлүг удуртук-чулардан дуза дилээримге, үне чок болганынга дыка хомудадым.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, херек үезинде кижилерге дуза-лаар ужурулуг эрге-хоойлу камга-лаар органның ажалдакчы-лары "дем чок" тур деп түңнелди үндүрүкседим. Ынчангаш Чаа-Хөлдүн оорлары эрге-чагырга чок, кара туразында чаңнап, чонну бастып, оорлап турар чылдагаа-ны ол.

Александр ЧИГДЕН.
Чаа-Хөл суур.

Александра Михайловна ЛЕОНОВА

Күш-ажылдың хоочуну, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы, Улус өөредилгезиниң тергини Александры Михайловна Леонова 87 харлап чорааш март 9-та мөчзэн.

Александра Михайловна республиканың башкыларында, хөй-ниитизинде, чурттакчы-ларында билдингир кижилерниң бирээзи. Ону танывас кижилер барык-ла чок.

Ол 1931 чылдың октябрь 22-де ТАР-ның Туран хоорайга төрүттүнгөн. Ниити башкы стажы — 56 чыл. Ооң иштинде 45 чылды Кызылдың №1 Михаил Бухтуев аттыг школазынга бараалгаткан.

А.М. Леонова Кызылдың күрүнениң башкы институтунун орус дыл болгаш төөгү факультетин дооскан.

1953 чылдан 1961 чылга чедир Кемерово областың Междуреченск районга ниити өөредилге школаларында орус дыл, литература башкылап ажилдаан. 1961 чылда төрзэн Тывага эзп келгеш, Кызылда ажилчын аныяктарның школазынга орус дыл болгаш литература башкылап күш-ажылын уламчылаан. А 1962 чылдан эгелеп Кызылдың №1 школазынга баштай орус дыл болгаш литература, а ооң соонда төөгү башкылай берген.

2009 чылда хүндүлүг дыштанылгаже үнүгүже чедир ол бодунун билиин, арга-дуржулгазын, энергиязын чоннуң ажы-төлүңге бараалгадып келген.

Александра Михайловна боду-биле бир дөмей, долгандыр кижилерге негелделиг. Ол школаның ат-алдары дээш үргүлчү сагыжы аарып, сагылга-чурумга ынак болгаш коллегаларына, өөреникчилеринге, чонга хүндүткелдиг. Өөреникчилерин Төрзэн чуртунга ынак болурунга, гуманизмге, харысгалгалыг чорукка кижизидип, кижизиг, эвилең-ээлдек, дузааргак, сагыш-сеткилинин байлаа-биле дириг үлөгер-чижек болуп чораан.

Александра Михайловнаның доозукчулары кезээде ханы болгаш быжыг билиин көргүзүп, амыдыралдың янзы-бүрү болууш-куннарын эки сайгарып билер, чуртталгага быжыг турушту ээлеп, бодунун хууда бодалдарын, эрге-ажыын камгалап билерлер. Оларның аразында чүгле республикада эвес, оон дашкаар-даа черлерде харысгалгалыг албан-дужаалдарда ажилдап чоруур-лар бар. Бирээзи — Р-Ф-тиң камгалал сайыды Сергей Кужугетович Шойгунуң класының башкызы турган. Александра Михайловнаның өөреникчилериниң санында төөгү эртемнериниң доктору, профес-сор Зоя Доржу, физика-математика эртемнериниң доктору, Санкт-Петербург университетиниң профессору Игорь Шапринский, Күрүне Думазының депутаты Мерген Ооржак, Кызыл хоорайның башкы Дина Оюн, философия эртемнериниң доктору, Тываның күрүне университетиниң ректору Ольга Хомушкун болгаш өске-даа ат-сурагыг кижилер бар.

Өндүр угаанныг башкы, салым-чаяанныг удуртукчу, ажык, буян-ныг сеткилдиг, дузааргак, ажил-ишчи кижилер чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Александра Михайловнаның чырыктыгы ады, овор-хевир ооң хөй санныг өөреникчилериниң, коллегаларының, чоок кижилериниң, чоннуң сагыш-сеткилинге кезээ мөңгөде артар.

Ш.В. Кара-оол, О.Д. Натсак, А.П. Дамба-Хуурак, А.В. Брокерт, Б.Н. Монгуш, М.В. Тунев, Ш.Х. Хопуя, А.М. Чу-дан-оол, А.М. Монгал, К.Т. Даваа, И.П. Самойленко, О. С. Достай, Е.В. Каратаева, А.А. Абрамова, Б.Д. Ондар, О.О. Бады, Р.В. Кажин-оол, В.А. Фалалеев, Э.С. Данзы-Белек, А.К. Тамдын, О.Э. Донгак, Л.Ш. Тас-оол, А.А. Текеев, Р.В. Грицюк, Ю.А. Килижеков.

На 87-ом году жизни скончалась Ветеран труда, Заслужен-ный учитель Тувинской АССР, Отличник народного просвеще-ния, учитель-методист

ЛЕОНОВА Александра Михайловна.

Александра Михайловна родилась 22 октября 1931 г. в городе Туран Республики Тыва. Общий педагогический стаж — 56 лет, из них 45 лет отданы школе №1 им. М.А. Бухтуева.

С 1961 года работала в Туве учителем русского языка и литературы, учителем истории. С 1973 по 1986 годы успешно руководила коллективом первой школы №1 г. Кызыла.

Александра Михайловна внесла весомый вклад в развитие образования республики. Ее педагогический талант служил ярким примером для молодого поколения учителей. Своим ученикам она прививала гуманизм, любовь к Родине, чувство ответственности за все происходящее, была живым примером человечности, доброты, отзывчивости и душевной щедрости.

Ушел из жизни отзывчивый человек, с добрым сердцем и открытой душой, хороший организатор, мудрый человек. Светлая память об Александре Михайловне останется в сердцах многочисленных учеников, коллег.

Министерство образования и науки РТ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүнү

Юрий Көк-оолович Дарбааның оглу

Эрес Юрьевич ДАРБААНЫҢ

мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда ко-миссиязы ооң өг-бүлезинге, төрөл болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Бистин журналист коллегавыс, Тыва Республиканың Дээди Хуралының информас-аналитиктиг эргелелиниң начальниги Юрий Көк-оолович Дарбаага ооң оглу

Эрес Юрьевич ДАРБААНЫҢ

чалыы назынында электен өске оранче чоруй барганы-биле холбаштыр «Шын» солунуң коллективни ханы кажыдалын илередип тур. Таварышкан ажыг-шүжүгүнү сээң-биле деңге улежип, быжыг туттунарыңны күзедивис, Юрий Көк-оолович.

«Шын» солунуң коллективни.

Байыр чедиришкени

Тыва Республиканың баштыңынын, Дээди Хуралдың, Россияның болгаш Тыва Республиканың Хереглекчилер эвилелинин хүндүлел бижиктеринин эдилекчизи, бистиң эргим ававыс, угбавыс, кырган-ававыс Зоя Сатовна МОНГУШТУҢ март 13-те 70 харлаан юбилейи. Угбавыска, ававыска, кырган-ававыска юбилейин таварыштыр байыр чедиришсаан, аас-кежикти, кадык-шылды бистиң аравыска ам-даа арга-сүмезин кадып, омак-хөгүлүг чоруурун күзеп тур бис.

Уруглары Римма Болатовна, Рената Болатовна, уйнуу Органдай, хей санныг дунмалары, кенээтери, күдээлери, уйнуктарындан.

Бистиң ынак кырган-ававыс, угбавыс Зоя Сатовна МОНГУШТУҢ юбилейин таварыштыр аас-кежикти, кежик-чолду, ачы-буянны, кадыкшылды күзедивис.

Дунмазы Светлана, уруу Алина, күдээзи Марат, уйнуу Мансурдан.

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөредилге херекселдеринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске херек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИПГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятница) 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка ч.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу (Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:

понеделниктен пятницага чедир

08.00 шактан 20.00 шакка чедир;

субботада 09.00 шактан 20.00 шакка чедир;

улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир.

Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажың 18; Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары: 6-07-55; 5-45-30.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, Хуурак Андрей Михайловича о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения, с видом разрешенного использования для ведения личного подсобного хозяйства, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. «Ыртаакы», с общей площадью 7406 кв. м. с кадастровым № 17:14:0801001:8.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Кенден Х.П.

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР ДУГАЙЫНДА

Россия Федерациязының Истелге комитединин Тыва Республикада истелге эргелелинин удуртукчузунун оралакчызы Евгений Викторович Шаронов Ак-Довурак хоорайның Болотная кудумчузунун 1 дугаарлыг бажыңыга 2018 чылдың март 14-түн хүнүнде 13 шактан 14 шак 30 минутага чедир хамаатыларны хүлээп алыр.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАП

(чедирилгелиг)

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ – 10 ХУУ

Харылзажыр телефону: 8-923-384-4084

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный кудумчузу, бажың 28.

ООО «Магистральная». ОГРН 1161719051537

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

6 хардан 16 харга чедир оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүктөрүнчө хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 1800 рубль.

Болур хүннери: вторник, четверг, суббота.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедир.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедир.

+ база чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баткар Баасан Андреевич Тыва Республиканың Начын мөгези.

Харылзажыр телефону: 2-16-16

6 хардан 16 харга чедир оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүктөрүнчө хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2500 рубль.

2 шак дургузунда кичээлдээр: бирги кезекте хосту ийги кезекте бассейнге эштири.

Болур хүннери: понеделник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедир.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедир.

Тренер-башкы: Шожап Сайын-Белек Борисович, Назын Алдын-оолович.

Харылзажыр телефону: 2-16-16

бичии оолдар, уругларны бассейнге эштип өөредир хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2000 рубль (12 катап)

Кичээл шактары:

9.00-10.00 – 11 хардан ору.

10.00-11.00 – 7-10 хар.

14.00-15.00 – 7-10 хар.

15.00-16.00 – 10-12 хар.

16.00-17.00 – 13 хардан ору.

18.00-19.00 – школа четпээн назылыг 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери:

вторник, четверг, суббота+база немей чиигелде в бассейне халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/глист, педиатр).

2. Купальник, эштип кедер борт, очки, сланцы, баня

лаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16

Информационное сообщение о проведении аукциона по заключению договора купли-продажи земельного участка из категории земель — сельскохозяйственного назначения.

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления «О проведении открытого аукциона на право заключения договора купли-продажи» № 179 от 06 марта 2018 года извещает о проведении открытого аукциона.

Аукцион состоится 17 апреля 2018 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

- предмет аукциона: заключение договора купли-продажи земельного участка.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко «Бел», с общей площадью 5000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0501007:4, разрешенное использование — для ведения личного подсобного хозяйства, Категория земли — земли сельскохозяйственного назначения.

Начальная цена — 30000 р. Размер задатка — 6000 р, шаг аукциона — 900 р.

По лоту № 1 ограничений и обременений в использовании земельного участка нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по

рабочим дням с 13 марта 2018г. по 11 апреля 2018 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д.8. с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч 11 апреля 2018 года.

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;

копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);

нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;

доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;

документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.tyva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 13035 экз. Үндүрүлгениң тиражы

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35,
Кол редакторнун оралакчызынын хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69, тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К.Санчай-оол,
А.А. Лабы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол).

Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 4060381090004000277
Корр.счёт № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херекчилдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаг
(Кызыл, Шетиникен болгаш Крайченко, 1).
Солунда парлагтыг материалдар
торларының бодалдары редакциянын
дүүшпейн барып болур. Айыттыг саны
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээ
боттары харылаар.

Чапыдылга индекс: хуу кюкилерге — 11
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номери парлаггаже дужаганы:
график өзүгээр — 21.00, херек кырында —
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефоны